

СЕМЕЙНА ФУНКЦИОНАЛНОСТ, РИСКОВИ И ПРОТЕКТИВНИ ФАКТОРИ

Жанета Цонева

Технически университет - Габрово

FAMILY FUNCTIONING, RISK AND PROTECTIVE FACTORS

Zhaneta Tsoneva

Technical University - Gabrovo

Abstract

The presence of risk factors in the family can endanger the well-being of the child. This report is devoted to understanding the interplay between family functioning and risk and protective factors that influence child development across multiple dimensions of functioning. Family strengths and protective factors can positively influence a child's physical, mental, behavioral, social, emotional, and cognitive development.

Keywords: *family functionality, risk and protective factors, families at risk*

ВЪВЕДЕНИЕ

Семейството е първата и най-значима среда, основна социална група, поставяща основите на развитието на детето. Поведението, социализацията, оптималното развитие на детето, са силно повлияни именно от семейството. Наличието на рискови фактори в семейството, като насилие, неглежиране, семейни конфликти, социално-икономически затруднения, родителски стрес и други, може да застраши благополучието на детето. Без да пренебрегваме това, трябва да отбележим, че протективните фактори и силните страни в семейството са факторите, които могат да благоприятстват здравословно, положително детско развитие, въпреки семейните затруднения.

В края на 60-те години на миналия век започва интензивно да се изследва семейната функционалност и семейството като цяло. Въпреки че има нарастващ брой на изследвания върху семейните рискови и протективни фактори, все още има какво да се научи по отношение на взаимовръзката между тях, семейната функционалност и развитието на детето.

Семейната среда и функционалност представляват жизненоважни компоненти на цялостното психическо, физическо, емоционално, когнитивно развитие на индивида през целия живот.

Целта на настоящата разработка е да се очертае взаимодействието между семейната функционалност и рисковите и протективни фактори, които оказват влияние върху развитието на детето в множество измерения на функционирането.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Терминът „семейна функционалност“ – същност и модели

Терминът „семейна функционалност“ се въвежда от изследователите с цел да се избегне известна субективност в оценяването на различните семейства и проблемни области. Първите изследвания са насочени към качеството на брака и брачната сплотеност. Както посочва Румен Рашков, „качеството на брака се разглежда като субективна оценка на двойката за техните взаимоотношения от гледна точка на тяхната

ценностна система. Резултатите са парадоксални – много семейства посочват, че са удовлетворени от връзката си, въпреки че живеят в „емоционално стерилни“ семейства и никой не го е грижа за другия. Другият феномен са висококонфликтните семейства – те показват учудваща стабилност във времето, като редуват конфликт – раздяла – събиране – конфликт, и не се разделят окончателно.“[7]

Семейната функционалност се определя като насърчаване на физическия и психологически растеж и съзряване на всички членове на семейството. Моделът Family APGAR, разработен от Smilkstein, се състои от пет основни елемента: адаптация, партньорство, растеж, привързаност и решителност. Този модел позволява да се опишат чувствата на удовлетвореност от подкрепата на семейството в петте посочени области. Степента на семейна функционалност засяга общото поведение на децата, особено е изразена при юношите с проблеми в поведението, чиято степен на семейна функционалност е ниска. При тях се наблюдават по-малко ресурси, по-лоши семейни отношения и по-малко родителска подкрепа. [2]

Интерес представлява един друг модел на семейно функциониране - Circuplex моделът. Автор на този модел е Дейвид Олсън. Според него важни измерения на семейното функциониране са: семейната сплотеност, семейната адаптивност и гъвкавост. Според Олсън семейната сплотеност се отнася до емоционалната връзка между членовете на семейството и семейната адаптивност и гъвкавост по отношение на баланса между стабилност и промяна. Функционалните семейни системи в измеренията на гъвкавост и сплотеност се характеризират с тенденция към стабилност, поддържане на баланс с необходимостта от адаптиране към определени житейски обстоятелства и съществуването и поддържането на релационна общност, която е възпитаваща и подкрепяща, но с уважение към индивида различия, което предоставя възможности за индивидуално развитие и осъществяване на родителската функция на семейството. Моделите на семейно функциониране, измеренията на семейната функ-

ционалност се отразяват в родителския стил и са свързани с измеренията на родителския стил. Родителският стил заедно с моделите на семейно функциониране създава специфична единица. Необходима е функционална семейна структура, за да се изпълнят задачите на семейството в подкрепа на индивидуалността, като същевременно се осигури чувство за принадлежност и заедност.[5]

Моделът MMFF (McMaster Model Family Functioning) за семейното функциониране разглежда семейството като отворена система, която се състои от сложно взаимодействие между различни подсистеми, които са свързани с външни системи (училище, разширено семейство, работа). Моделът използва цялостен системен подход чрез оценка на семейната структура, организация и транзакция. MMFF определя различни измерения на семейното функциониране като решаване на проблеми, комуникация, роли, афективна отзивчивост, афективна въвлеченост, поведенчески контрол, генерално функциониране. Семействата, чието функциониране е нарушено от инструментални проблеми, по-трудно, дори рядко се справят с афективни проблеми, като под инструментални проблеми се разбират финансови ресурси, времеви ресурси, социализация, стрес и др. Семейства, които участват в дейности, като адекватно решаване на проблеми, общуват ефективно, изпълняват ролите си в семейството отговорно, показват подходящи чувства, интересуват се от чувствата на другите членове на семейството, загрижени са за дейностите и тревогите на другите, рядко не успяват да намерят инструментално решение на проблемите. [3]

Според инструмента на Шрайфър, посветен на оценката на родителското поведение, шведският изследовател Perris е конструирал скала EMBU, въз основа на която Arrindell и колегите му на по-високо ниво на факторизация са установили четири ясни фактора: отхвърляне, свръхзакрила, емоционална топлина и облагодетелстване на детето.[5] Анализирайки този модел, възпитателният стил на родителя, който се основава на отхвърляне, се характеризира с: “директно и открито наказание, отхвърляне

на субектите като личности, враждебност, подценяване, липса на внимание към детето и неговото мнение и нужди и символично наказание (смушаващо, подигравателно), критикуване на слабостите и проблемите пред другите, липса на любов, изолация)”. [пак там] Изследванията показват, че отхвърлящият стил на родителство води до проблеми в развитието на подрастващите. Проучванията на Markus и сътрудници установява, че децата в началното училище с тревожни реакции са имали родители, които отразяват отхвърлящия стил на родителство.[4] Изследването на Arrindell и колеги показва връзка между отхвърлящия родителски стил на бащите и майките с висок невротизъм и ниското самочувствие на подрастващите. „Студеният“ родител отхвърля детето, преобладава негативен тон, а негативно потвърждение и наказание са техните възпитателни средства, които със сигурност могат да бъдат мотив за асоциално поведение. Свръхзащитният стил на родителство се характеризира със защита на детето, но по бърз и авторитарен начин, сравнително високо ниво на натрапчивост, тенденцията да се знае всяко движение на детето, поставяне на високи стандарти за успех, което също може да доведе до вътрешни и външни проблеми в поведението на подрастващите. Стилът на родителство, основан на емоционална топлина, се характеризира с: топлина, любов и внимание, подкрепа на субекта във важни за него неща, доверие, помагане на човек да решава проблемите по най-добрия възможен начин, високо уважение към неговото мнение, усещане, че субектът може да разчита на родителите си и да поиска помощ и интелектуална подкрепа и стимулация, което е много добро за развитието на подрастващите и в комбинация с адекватен контрол може само да подобри инструменталната компетентност на подрастващите, което се отнася до поведение, което е социално отговорен и независим, поведение, което е приятелско, а не враждебно, сътрудничество и неотхвърляне на по-възрастните, постижения, а не провали, доминиране а не подчинение, поведение с цел. Най-високите нива на инструментална компетентност на децата са свързани с авторитетното родителство.[5]

Рискови и протективни фактори

Рискът в повечето случаи се отнася до вероятността на нарушенията на правата на децата, заплахите върху живота и здравето им, да се проявят и да причинят вреда на децата в краткосрочен или дългосрочен план. Коректно е рискът да се дефинира като комбинация от опасност, заплахата и уязвимост.

Рисковите фактори са фактори на средата, опит или индивидуални черти, които увеличават вероятността от отрицателни резултати. От своя страна протективните фактори балансират и буферират рисковите фактори и намаляват уязвимостта на детето, намаляват вероятността от негативен, нежелан резултат.

Според Wasserman рисковите фактори имат кумулативен и интерактивен ефект. Влиянието на няколко рискови фактора е предпоставка да се счита това семейство за семейство във висок риск. Ефектите от рисковите фактори, които не само се натрупват, но и освен това факторите си взаимодействат, водят до увеличаване на негативните ефекти на един рисков фактор върху друг в пъти повече.[8]

Редица автори (Wasserman, Mucchielli, Farrington) разглеждат рисковите фактори, свързани със семейството, като статични и динамични. При статичните рискови фактори (ранно детско малтретиране, криминално минало, психични здравни проблеми на родителите и др.) вероятността да се променят във времето, е минимална. Докато при динамичните рискови фактори, каквито са семейно насилие, зависимости, неадекватно родителско поведение и др., могат да бъдат модифицирани посредством подходяща корекционна работа.

Протективните фактори са укрепващи и насърчаващи фактори, които изграждат силните страни на семейството и семейната среда, която насърчава оптимално развитие на децата. Най-често това са качества, които помагат на семействата да се справят в трудни ситуации. Рамката на защитните фактори представлява организиран набор от идеи, базиран на силните страни, които се използват в програми, услуги, интервенции, насочени към предотвратяване на негативни последици и насърчаване на положително благосъстояние.

Протективните фактори могат да се дефинират като „характеристика на биологично, психологическо или общностно ниво (включително връстници и култура), което е свързана с по-ниска вероятност от проблемни резултати или която намалява отрицателното въздействие на рисков фактор върху проблемните резултати.[6]

В основата на подхода за укрепване на семействата стоят пет основни защитни фактора[9]:

- устойчивост на родителите;
- социални връзки;
- конкретна подкрепа в моменти на нужда;
- познания за родителството и развитието на детето;

- социална и емоционална компетентност на децата.

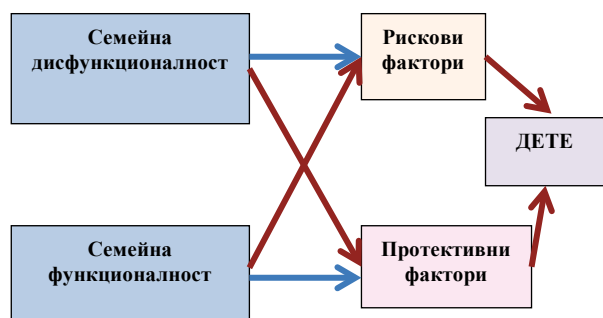
Изследователските проучвания подкрепят схващането, че когато тези защитни фактори са добре установени в семейството, вероятността за наличие на отрицателни последици върху развитието на детето или несправяне с трудности от различно естество, намалява.

Следващата таблица представя взаимодействието между семейната функционалност/дисфункционалност, рисковите и протективни фактори и развитието на детето в различните измерения на функционирането.

Таблица 1

Семейно дисфункционалиране	Рискови фактори	Развитие на детето
<ul style="list-style-type: none"> -объркани/липсващи правила - псевдовзаимност - липса на свобода -слети/размити семейни граници - статична семейна система - дисфункционални личности 	<ul style="list-style-type: none"> -преждевременно раждане/ аномалии при раждане -неудовлетворени базисни потребности (храна, облекло, дом, др.) -липса на полагане на грижа в ранна възраст -престъпно родителско поведение -семейни конфликти -отрицателна семейна среда -проблеми със зависимости/ злоупотреба с вещества -насилие в семейството /неглежиране -нестабилни семейни доходи - семейна мобилност -психично заболяване на родител/ите -липса или ниско ниво на образование -брой деца в семейството 	<ul style="list-style-type: none"> -несигурна привързаност -отпадане от формалното и неформално образование -антисоциално поведение -суицидност -зависимости -липса/затрудненост в управлението на емоциите -десоциалност -ниско самочувствие
Семейно функциониране	Протективни фактори	Развитие на детето
<ul style="list-style-type: none"> - динамична семейна система - ясни и открити правила - индивидуалност - цялото е много повече от сбора на съставните му части [2] 	<ul style="list-style-type: none"> -полагане на грижа в ранна детска възраст -подкрепящи взаимоотношения с членовете на семейството -адекватно родителско поведение и наблюдение - емоционална близост между деца и родители -последователни възпитателни методи -ниво на образование -способност за регулиране на емоциите -ясни очаквания за поведение и ценности 	<ul style="list-style-type: none"> -увереност -способност за създаване и поддържане на значими връзки - възможност за развитие на капацитет за решаване на проблеми, учене и адаптиране -подходящи за възрастта възможности да допринесе за благосъстоянието на семейството и общността -академични постижения/интелектуално развитие

Представените в таблицата взаимодействия по-скоро описват универсалните, типични връзки и следствия-резултати. Реципрочното им разглеждане, позволява да се очертаят възможните оптимални резултати вследствие на въздействието на протективните фактори. (Фиг. 1)

Фиг. 1. Взаимодействие на семейната дис/функционалност с рисковите и протективните фактори

Изключително важно е рисковите фактори да не се разглеждат изолирано, а да се оценяват заедно с протективните. Защитните фактори могат да повлияят на уязвимостта от отрицателен резултат. Ако едно дете е изложено на по-голям брой рискови фактори, отколкото защитни такива, то може да се окаже в ситуация на по-голям риск от преживяване на отрицателни последици за неговият живот и развитие, но ако защитните фактори са равни или надвишават рисковите, то може да се постигне благополучие, дори и в ситуация на уязвимост.

От друга страна, едно семейство може да се превърне в дисфункционално и обратно, в следствие на влиянието именно на рисковите и протективни фактори. Както посочва Брадшоу „Когато даден член от семейството започва да осъществява контрол до такава степен, че се явява заплаха за останалите, се поставя началото на дисфункционалността. Този член се превръща в основен носител на стреса, а другите започват да търсят начини да го надмогнат. Всеки е контролиран отвън и живее, адаптирайки се към причинителя на стрес, докато стресът продължава. Така всеки става съзависим от стресирация.“[1]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Наличието или отсъствието и различните комбинации от протективни и рискови фактори допринасят за оптималното развитие на детето във всички функционалности. Идентифицирането на защитните и рискови фактори и отчитане на взаимодействието им със семейната функционалност може да насочи стратегиите за превенция и интервенция, които са необходими.

Семействата, общностите, системите за услуги и организациите трябва да се съсредоточат върху изграждане на защитни и насърчаващи фактори за намаляване на риска и създаване на оптимални резултати за всички деца, младежи и семейства. Необходимо е в подкрепата на уязвимите семейства да се ценят културата и уникалните активи на всяко семейство.

REFERENCE

- [1]Bradshou, D. Tajnite na semejstvoto, Kibea, Sofiq, 1996.
- [2]Galán-González, E.,Martínez-Pérez, G. Family Functioning AssessmentInstruments in Adults with a Non-Psychiatric Chronic Disease: A Systematic Review. 2021, <https://doi.org/10.3390/nursrep11020033>
- [3]Keitner, G., Mansfield, A., Archambault, R. McMaster Family Therapy. In: Lebow, J.L., Chambers, A.L., Breunlin, D.C. (eds) Encyclopedia of Couple and Family Therapy. Springer, Cham. 2019/ https://doi.org/10.1007/978-3-319-49425-8_579
- [4]Markus, Th M. Factors of perceived parental rearing styles: the EMBU-C examined in a sample of Dutch primary school children. Personality and Individual Differences, 2003.
- [5] Matejevic, M., dragana Jovanovic, Vasna Lazaravic. Functionality of family relationships and parenting style in families of adolescent with substance abuse problem. Procedia-Social and Behavioral Siences, 2014.
- [6] O’Connell, M. E., Boat, T., & Warner, K. E.. *Risk and protective factors for mental, emotional, and behavioral disorders across the life cycle.*, 2009 / http://dhss.alaska.gov/dbh/Documents/Prevention/programs/spfsig/pdfs/IOM_Matrix_8%205x11_FINAL.pdf
- [7]Rashkov. R. Konflikti v semejstvoto. Socialnopsihologicheski analiz. IK “STENO”, Varna, 2019.
- [8]Wasserman, G., et al. Risk and Protective Factors of Child Delinquency. *Child Delinquency, Bulletin Series*. Washington DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2003.
- [9]https://www.flgov.com/wp-content/uploads/childadvocacy/strengthening_families_protective_factors.pdf